

25 jaar vlindervriendelijk bermbeheer

Vlinderberm Canterlân

*Tekst: Freek Nijland
Wielenwerkgroep* Op vrijdag 30 juni 1989 werd de Vlinderberm Canterlân te Gytsjerk (Nijland, 1990) geopend door de toenmalige wethouder Albert Sibma van Tytsjerksteradiel. De gemeente kwam daarmee tegemoet aan een initiatief van de Wielenwerkgroep in het kader van het 'Vlinderjaar 1989'. Een jaar later meldde ook de gemeente Leeuwarden zich aan voor het project, dat sindsdien in samenwerking tussen beide gemeenten en de Wielenwerkgroep is voortgezet.

Figuur 1. Ligging van de Vlinderberm Canterlân.

De 2,5 km lange Vlinderberm is een gewone berm aan weerszijden van het fietspad langs de Canterlandseweg tussen Gytsjerk en Miedum, waarin bij het beheer rekening wordt gehouden met de levenscyclus van vlinders. Het project wil een bescheiden bijdrage leveren aan het voortbestaan van alledaagse (dag)vlinders in het landelijk gebied bij steden en dorpen. Bovendien is de Vlinderberm bedoeld om de bewoners meer te betrekken bij de natuur in eigen omgeving en ze te informeren over de rol van bermen en overhoekjes als wijkplaats voor planten en dieren in ons intensief gebruikte milieu. In 1994 kreeg de Wielenwerkgroep hiervoor de Milieuprijs van de gemeente Tytsjerksteradiel. De Vlinderberm Canterlân heeft als voorbeeldproject gediend voor soortgelijke projecten in verschillende andere Friese gemeenten. Dit artikel gaat in op het beheer van de berm en de organisatie ervan in de periode 1991-2010. In de volgende Vlinders wordt nader ingegaan op betekenis van de berm voor de vlinders.

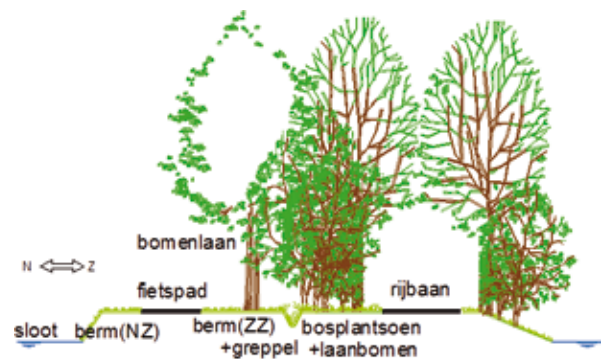
De Vlinderberm

Bermen in onze omgeving zijn in feite restanten van de ouderwetse agrarische graslanden die tot halverwege de jaren zeventig nog gangbaar waren, maar nu zijn vervangen door intensief benutte groene grasmatten die voor vlinders vrijwel onleefbaar zijn. Dat betekent

dat graslandvlinders in het boerenland grotendeels zijn aangewezen op bermen en minder intensief gebruikte overhoeken. De Vlinderberm is ook zo'n restant, een smal lint van extensief gebruikt kruidenrijk grasland temidden van modern boerengrasland. In de Vlinderberm (figuur 1) bevindt zich een grote variatie aan grassen. Het assortiment loopt van grassen van schraal grasland (zoals reukgras, witbol en rood zwenkgras) tot grassen van goed bemest land (ruw beemdgras, engels raaigras); van ijle grassen (zoals gewoon struisgras, veldbeemdgras) tot grovere typen (zoals rietgras, riet, kropbaar en grote vossenstaart). Daarnaast is een tamelijk groot aantal kruiden aanwezig. Fijne kruiden, zoals diverse klaversoorten, pinksterbloem en gele composieten, zijn vooral aan de noordzijde te vinden langs de sloot. Elders zijn plekken met veel ruigtekruiden als grote engelwortel, fluitenkruid, gewone berenklauw, akkerdistel, dagkoekoeksbloem en wilgenroosje. Juist de afwisseling van fijne en grove grassen en kruiden geeft de nodige structuur aan de berm, waarop vlinders zich kunnen oriënteren. Een aantal grassen en kruiden wordt benut als nectar- of waardplant.

De samenstelling van de vegetatie varieert met de grondsoort: klei ten westen van de Murk (Leeuwarder gedeelte) en zand ten oosten ervan (gedeelte van Tytsjerksteradiel). Hoewel dit niet is onderzocht, laat het zich raden dat de bodem op het kleiige deel van de berm voedselrijker is en minder zuur dan op het zandige deel. Dat uit zich door een rijkere begroeiing ten westen van de Murk. Verschillende grote planten als pastinaak, wilde margriet en wilde cichorei komen vrijwel alleen in dit deel voor.

Ten oosten van de Murk is de bodem schraler en de begroeiing minder uitbundig. Bij nadere beschouwing blijkt de berm echter juist hier, met name in het bermdeel aan de noordzijde van het fietspad (figuur 2) nabij

Figuur 2. Dwarsdoorsnede van de Vlinderberm en Canterlandseweg. De boomopslag in delen van de berm aan de slootzijde is hier niet afgebeeld.

de Murk, in floristisch opzicht vrij waardevol te zijn. Over een lengte van enkele honderden meters groeit hier stijve ogentroost, een indicator voor zwak zure, ietwat lemige zandgrond, in Friese bermen een zeldzaam verschijnsel. Op dit schrale bermdeel heeft in het verleden aardbeiklaver gestaan (begin jaren negentig verdwenen na grondwerkzaamheden) en wordt schapenzuring aangetroffen en in sommige jaren brunel. Enkele andere karakteristieke en voor vlinders belangrijke nectarplanten zijn hier gewoon biggenkruid, vertakte leeuwentand, knoepkruid en langs de sloot moerasandoorn.

Zowel ten oosten als ten westen van de Murk is aan de zuidkant van de berm een 'bosplantsoen' aanwezig aan weerszijden van de Canterlandseweg. Door achterstallig onderhoud is er in de jaren negentig een vrij dicht bosschage ontstaan, waarin boomvormers concurreren met de bestaande (laan)bomen. Bovendien zijn eind jaren tachtig in de zuidzijde van de berm ten oosten van de Murk jonge eiken aangeplant en ten westen van de Murk jonge essen. Dit is gebeurd in het kader van de ruilverkaveling die toen uitgevoerd werd. Tegenwoordig vindt met enige regelmaat dunning plaats van de opslag.

Het bosplantsoen heeft een belangrijke functie voor de warmteregulatie van vlinders. Het struweel zorgt voor windvang. Vlinders verblijven graag in de luwte van begroeiingen en bosschages. Zeker bij heersende zuidwestenwind is dit een belangrijke functie. Het bosplantsoen werkt echter ook als zonnevang. Indien de bosschage te dicht en te hoog wordt, wordt te veel zonlicht weggenomen. Vlinders hebben zonlicht nodig om op te warmen en schaduw om weer af te koelen. Voor de meeste vlinders is dan ook een combinatie van zonnige en schaduwrijke plekken ideaal.

Vlinders

Tijdens 289 tellingen tussen 1991 en 2010, van april tot in september, zijn op de telroute 15.989 dagvlinders geteld. Dit komt neer op gemiddeld 55 vlinders per telling over 250 meter berm aan weerszijden van het fietspad. In totaal zijn er 22 soorten dagvlinders aangetroffen (tabel 1). Het zijn alle tamelijk algemene tot zeer algemene soorten. Vlinders van meer of minder schrale, bloemrijke graslanden voeren de boventoon. Dat is ook wel te verwachten van een bloemrijke berm in open landschap.

Maaibeheer

In de Vlinderberm worden twee typen beheer naast elkaar toegepast:

1 gefaseerd maaibeheer

Hierbij worden steeds slechts delen van de vegetatie gemaaid. Het maaisel wordt afgevoerd. Doel is te zorgen voor constante aanwezigheid van waardplanten en ruigtekruiden. Dit vergroot de kansen voor vlinders om hun levenscyclus, die gebonden is aan de aanwezigheid van waardplanten, te voltooien. Bovendien ontstaan structuren in de vegetatie

Tabel 1. Totale aantallen waargenomen dagvlinders in volgorde van talrijkheid tijdens 289 tellingen van de vlindertelroute in de Vlinderberm in de periode 1991-2010.

soort	aantal	soort	aantal
zwartsprietdikkopje	11.574	bont zandoogje	58
klein koolwitje	1.047	distelvlinder	58
klein geaderd witje	736	landkaartje	19
bruin zandoogje	536	citroenvlinder	17
argusvlinder	502	koevinkje	13
hooibeestje	479	groot dikkopje	13
kleine vos	381	boomblauwtje	10
atalanta	195	oranjetipje	2
dagpauwoog	168	icarusblauwtje	2
groot koolwitje	89	gehakkelde aurelia	1
kleine vuurvlinder	66	oranje luzernevlinder	1

(hoog/laag, dicht/ijl, ruig/fijn) waarop de vlinders zich kunnen oriënteren. De aanwezigheid van bloeiende ruigtekruiden voorziet tevens in de nectarbehoefte.

Dit beheer vindt plaats aan de zuidzijde van de berm langs de bosschages van de Canterlandseweg, waar de berm in vakken is verdeeld. De bermvakken worden om en om eenmaal per jaar gemaaid in juni en in september. Een rand van een halve meter langs het fietspad wordt zowel in juni als in september gemaaid. Dit gebeurt voor de fietsers die vooral in de nazomer natte voeten krijgen van het overhangende bedauwde gras. Het periodiek wegmaaien vlak langs het fietspad vermindert bovendien de aanwezigheid van riet dat met worteluitlopers het asfalt kan aantasten.

2 verschrallingsbeheer

De totale vegetatie wordt tweemaal per jaar gemaaid en na twee dagen wordt het maaisel

Dick Goslinga

In de Vlinderberm heeft de argusvlinder zich tot 2003 goed gehandhaafd. Sinds 2010 lijkt hij echter hieruit te gaan verdwijnen.

Excursie bij de presentatie van het rapport over de Vlinderberm op 19 juli 2013.

gekeerd, verzameld en afgevoerd. Dit vindt plaats aan de noordzijde van de berm langs de sloot. Doordat het maaisel enige dagen blijft liggen en pas daarna wordt verzameld en opgehaald, kan een deel van de aanwezige zaden en vlinderpoppen in de berm achterblijven. Door maaien en afvoeren wordt de vegetatie schraler en minder hoog en wordt de berm bloemrijker. Op den duur hoeft er mogelijk nog maar eenmaal per jaar gemaaid te worden. De berm moet echter niet té schraal worden, want dan gaat de bloemrijkheid weer achteruit. Enkele bloemrijke plekken met knooppkruid en een plek met grasklokje worden bij de juni-maaibeurt ontzien. In 2013 zijn ook enkele andere plekken met veel nectarplanten bij de september-maaibeurt overgeslagen, om de zaadval te bevorderen.

Planten en zaaien

Tweemaal zijn plekken in de Vlinderberm ingezaaid en beplant met inheemse nectarplanten. De eerste keer in 1996 nadat de akkerdistel op het zandige deel ten oosten van de Murk aanmerkelijk achteruitging en er een tekort aan nectarplanten dreigde te ontstaan. Op het kleiige, bloemrijkere deel ten westen van de Murk speelde dat minder. De tweede keer in 2003 nadat een deel van de berm in de zomer ervoor per ongeluk in de zomer was gemaaid. Het loonbedrijf dat daarvoor verantwoordelijk was, bood ter compensatie een dag werk aan. Daarmee zijn aan de zuidzijde van de berm vier plekken afgeschoven, waardoor een talud werd gemaakt tot in de greppel. Het plantgoed met knooppkruid, grote valeriaan, koninginnenkruid en boerenwormkruid is goed aangeslagen. De planten bloeien jaarlijks volop en handhaven zich. Van het zaigoed is ook op gefreesde delen nauwelijks wat opgekomen. Mogelijk is de grond te zuur of was het zaad niet voldoende kiemkrachtig. Opmerkelijk is dat bijvoorbeeld knooppkruid elders in de berm in latere jaren wel sponstaan is opgekomen, waarschijnlijk uit eigen zaad.

Toenemende schaduw

Om de toetreding van zon in de Vlinderberm te bevorderen, is met de gemeenten overeengekomen het

'bosplantsoen' langs de Canterlandseweg periodiek selectief te dunnen en deels af te zetten. Dit werk is vanaf de winter 2000/2001 tweemaal uitgevoerd. Het dunningshout wordt in rillen neergelegd tussen de overblijvende opslag. Door nieuwe uitstoeling van het gedunde struweel blijft toch de functie als windvang behouden. Ondanks deze maatregelen is de schaduwrijkheid van de berm sterk toegenomen. Dit is vooral te wijten aan de steeds groter worden laanbomen in de berm. Met name aan de wegzijde van de berm is het aantal vlinders daardoor sterk afgenomen. Dit is een punt van zorg. Met de gemeenten is overlegd over het kappen van een deel van de laanbomen. Dat is niet zo eenvoudig als het lijkt, want dit ligt in de maatschappij vaak gevoelig. Afsproken is het kappen de komende jaren selectief en in fasen te laten plaatsvinden.

Betekenis voor andere dieren

Een vlindervriendelijk beheer van bermen is niet alleen goed voor vlinders, maar ook voor andere dier- en plantensoorten. De plantengroei wordt meer gevarieerd en krijgt meer structuur. De meeste (nectar)planten worden veelvuldig door andere insecten bezocht. Onder meer nachtvlinders, bijen, hommels, zweefvliegen en kevers maken gebruik van de berm. Schermbloemigen, zoals engelwortel en gewone berenklaauw, zijn bijvoorbeeld zeer in trek bij zweefvliegen en soldaatjes (kevertje).

De berm biedt meer dekking voor kleine zoogdieren zoals muizen en egels. Diverse malen is het schrille gepiep van spitsmuizenfamilies gehoord. Af en toe ook worden torenvalken boven de berm aangetroffen, ook een teken dat er muizen gedijen. Een enkele maal is een hermelijn gezien.

Ook zangvogels profiteren van de berm. Witte kwikstaarten zoeken er voedsel en putters worden gezien op de distelzaden. In het struweel langs de berm broeden hier en daar soorten als tuinfluiter, grasmus, spotvogel en merel. In het najaar wordt soms in de schemering een jagende ransuil gezien.

Organisatie

Al na enkele jaren bleek dat (vaak) grootschalig georganiseerd maaibeheer door gemeentes niet voldoende flexibel is voor een natuurvriendelijke berm met een soortgericht kleinschalig beheer. Het beheer kan organisatorisch niet goed inspelen op de actuele situatie in de berm. Zo kan het in sommige jaren nodig zijn een maaibeurt achterwege te laten of wat te vervroegen in verband met de vliegtijden van de vlinders en de aanwezigheid van nectarplanten. Voor een gemeente is dit moeilijk te realiseren. Een Dienst Groenbeheer heeft wel meer aan het hoofd dan de vliegtijden van hooibeestjes.

Daar komt bij dat gemeenten het maaibeheer meestal in grote eenheden uitbesteden, waarbij het maaien plaatsvindt met maaai-zuigcombinaties. Het maaien en afvoeren gebeurt daarbij in één run, waarbij plantzaden, eitjes, rupsen en poppen dus ook worden

verwijderd. Ecologisch, vlindervriendelijk beheer is in een dergelijke situatie vrijwel niet uitvoerbaar. Niet alleen technisch maar ook organisatorisch kunnen er problemen ontstaan. Dit leidde ertoe dat in sommige jaren het beheer deels achterwege is gebleven of op de verkeerde tijdstippen is uitgevoerd. Ook gebeurt het steeds vaker dat bermen worden geklepeld, waarbij het maaisel blijft liggen. In dat geval gaat de bloemrijkheid achteruit.

Eind jaren negentig hebben Tytsjerksteradiel en Leeuwarden na overleg besloten het maai-beheer van de berm 'budgetneutraal' (zonder meerkosten voor de gemeente) over te dragen aan de Wielenwerkgroep. De Wielenwerkgroep besteedt het maaien uit aan iemand uit de streek (agrarisch natuurbeheer). Dat werkt veel flexibeler en vergroot tevens het draagvlak in de streek. Deze beheersvoering werkt naar tevredenheid van de Wielenwerkgroep en beide gemeenten. Het onderhoud van geboomte en struweel blijft uitgevoerd worden door beide gemeenten, in overleg met de Wielenwerkgroep.

Draagvlak en appreciatie

Rond 1990 waren de reacties van het publiek gemengd. Een deel van de mensen vond de berm met name in de zomer maar een rommeltje. Voor een ander deel van het publiek werd de berm juist mooier en interessanter.

Om de mensen te informeren heeft de Wielenwerkgroep twee informatieborden geplaatst. In de beginjaren hadden de borden veel bekijks, vooral van passerende fietsers, die ervoor afstapten. Dat is nu wat geluwd. De mensen uit de omgeving zijn intussen op de hoogte. Het informatiebord aan de rand van Gytsjerk is met uitzondering van het beginjaar steeds intact gebleven. Het andere bord bij Miedum is in de periode 1990-1997 bijna elk jaar uit de grond gerukt of stukgeslagen, waarschijnlijk door aangeschoten jeugd, na in Leeuwarden uit te zijn geweest. Enkele malen is de donateurs gevraagd om een extra bijdrage te leveren voor herstel. In 1998 is in arren moede besloten het bord voorlopig niet meer te plaatsen. In 2001 is een nieuwe poging gewaagd. Na weer een teleurstelling is verder afgezien van plaatsing aldaar.

Bij een dergelijk project moet ermee rekening worden gehouden dat de verwachting van het publiek in verband met het woord 'Vlinderberm' niet te hoog wordt. Het is en blijft een gewone berm, zij het met aangepast beheer. Een veel gehoorde opmerking is: 'Ik zie nooit een vlinder'. Mensen rijden er langs op de fiets en zien dan inderdaad in de gauwigheid alleen een paar witjes en dan houdt het op. De meeste vlinders, zoals hooibeestjes en zwartsprietdikkopjes worden pas gezien als je van de fiets stapt. In mei en juni zijn er inderdaad niet zoveel vlinders te zien. De berm is dan nog vrij koud en winderig, zodat de vlinders zich moeilijk laten zien. In de warme zomermaanden juli of augustus zijn er wel veel vlinders te zien.

Zeker na de eeuwwisseling heeft de Wielenwerkgroep

Het fietspad langs de Vlinderberm.

gemerkt dat, los van de appreciatie van de Vlinderberm, de berm nu veel breder geaccepteerd is dan tien jaar geleden. Voor de mensen gaat het ook zeker niet alleen om de vlinders, maar ook om de bloemrijkheid die het fietsen langs de berm zeker in voorjaar en zomer tot een genot maakt. De berm, die pas gemaaid wordt als de voorjaarsbloemen uitgebloeid raken, behoort met het bloeiend fluitenkruid, scherpe boterbloem en veldzuring tegen de achtergrond van boomstruweel tot de mooiste bermen in de omgeving. De Vlinderberm hoort nu ook meer bij de leefomgeving van de inwoners van Gytsjerk. Illustratief was het optreden tijdens het dorpsfeest in 2012 bij de optocht van een kinderfietsgroep die de Vlinderberm uitbeeldde. Ze wonnen ook nog een eerste prijs. Het project heeft in Fryslân op diverse plaatsen navolging gevonden. Dat blijkt al uit de aanvragen bij de Wielenwerkgroep om informatie van de kant van gemeenten en bijvoorbeeld IVN-werkgroepen. Een vluchtige inventarisatie laat zien dat er ook in Achtkarspelen, Littenseradiel, Lemsterland, Heerenveen, Sneek, Weststellingwerf, Smallingerland en Groningen vlinderprojecten zijn gestart of overwogen zijn.

Literatuur

- Nijland F. 1990. Vlinderberm Canterlân. Uitgave Wielenwerkgroep nr. 6, Gytsjerk.
- Nijland F. 2001. Fladderen langs it Canterlân, verslag van tien jaar Vlinderberm, publicatie Bureau N, uitgave Wielenwerkgroep, Gytsjerk.
- Swaay, C.A.M. van, T. Termaat, C.L. Plate 2011. Vlinders en libellen geteld. Jaarverslag 2010. Rapport VS2011.004. De Vlinderstichting, Wageningen.
- Vlinderwerkgroep Friesland & De Vlinderstichting 2000. Dagvlinders in Fryslân, het vluchtige vastgelegd. Friese Pers en KNNV, Leeuwarden.

Geïnteresseerden kunnen het rapport 'Fladderen langs It Canterlân' bestellen door overmaking van € 16,00 (inclusief verzending) naar bankrekening NL 71 RABO 0320 9206 58 van Bureau N te Gytsjerk met vermelding van het adres voor toezending.